

A könyvek központi katalógusának hatékonysága 1964-ben

KARÁCSONYI RÓZSA

A Könyvek Központi Katalógusa (továbbiakban KKK) használatára vonatkozóan 1964 folyamán statisztikai felmérést végeztünk. A KKK-nak 1964-ben 177 könyvtár rendszeresen és 80 rendszertelenül jelentett — állománya 2 300 000 cédula volt. A KKK elsőrendű feladata, hogy részben a könyvtárközi kölcsönzés révén, részben pedig a közvetlenül hozzá forduló hazai és külföldi kutatók illetve intézmények számára felvilágosítást adjon egy keresett mű lelőhelyére vonatkozóan.

A teljes évi adatok alapján vizsgáltuk meg, hogy a hazai és a külföldi könyvtárak milyen jellegű kérésekkel fordulnak a KKK-hoz, milyen választ kapnak, milyen arányban oszlik meg az eredményes és eredménytelen válaszok száma nyelvi, szak- és időrendi szempontokból. Hogyan tükrözi ez az arány az általános kulturális viszonyokat, a magyar könyvtárügy fejlődését és a könyvellátottságon keresztül a tudományszervezés jelenlegi helyzetét. Ezekkel az adatokkal nemcsak a KKK országos jelentőségéről nyertünk átfogó képet, hanem belső munkánkra vonatkozólag is hasznos következtetéseket tudtunk levonni.

1964-ben a KKK-ban 8613 kérést dolgoztunk fel statisztikai szempontból, ebből 4123 (48%) esetben tudtunk lelőhelyet meghatározni és 4490 (52%) alkalommal volt eredménytelen a kutatás.

Kérdés, hogy az eredményes válaszok 48%-os aránya kielégítő-e, és a rekonstrukció után emelkedni fog-e ez az arány? A külföldi központi katalógusokról szóló beszámolókból magasabb számokkal találkozunk. A beszámolók egy részével tanulmányában Sz. Németh Mária is foglalkozott.

Az eredményes, pozitív információk aránya

az amerikai központi katalógusban 1961-ben	78,6% ¹
az angol központi katalógusban	75–80,0% ²
a kanadai központi katalógusban	60–70,0% ³
a lengyel központi katalógusban 1960–61–62-re vonatkozóan	67,0% ⁴
a svájci központi katalógusban 1953-ban	64,3% ⁵
a frankfurti központi katalógusban 1949 utolsó negyedében	58,0% ⁶
a francia központi katalógusban 1960–61–62-re vonatkozóan	57,0% ⁷

Ez a pozitív százalék a Holland Királyi Könyvtár központi katalógusában 82%-ra emelkedik és a berlini központi katalógus telefonon adott tájékoztatásainak 62%-a eredményes.⁸

Ezek a külföldi adatok nem lehetnek egy mechanikus összehasonlítás alapjai — csak tájékozódásra szolgálnak. Egyrésztük nem is a központi katalógus, hanem a könyvtárközi kölcsönzés hatékonyságára vonatkozik, amely nálunk 1966-ban 85% volt. A központi katalógus hatékonyságát a következő tényezők befolyásolhatják: a központi katalógus gyűjtőköre (tartalmazza-e a nemzeti és a külföldi anyagot egyaránt); hány könyvtár és milyen jellegű könyvtárak központi katalógusa; van-e regionális központi katalógushálózat; van-e központi feldolgozás; a központi katalógus bibliográfiai felkészültsége és a vele szemben támasztott bibliográfiai igényesség mértéke; a központi katalógus szerkezeti felépítése, szerkesztési elvei, milyen időbeli és tartalmi korlátozások vannak érvényben stb.

Végül — de nem utolsósorban — nem lehet az adatokat összehasonlítani, mert maga a statisztikai mérés időtartama, és feltehetően a módja is, eltér.

A *nemzeti anyag nyilvántartása* — különösen, ha a nemzeti nyelv egy nagy nyelv — igen kedvezően befolyásolja a kutatómunka eredményességét, mint az amerikai, az angol, vagy a frankfurti központi katalógus esetében is láthatjuk, amikor a központi katalógus nemcsak egy ország nemzeti könyvkiadását, hanem egy egész nyelvterület — nevezetesen az angol illetve német nyelvterület — könyvtermését regisztrálja. Az angol nyelvű központi katalógusok magas hatékonyságát is elsősorban az dönti el, hogy a katalógusban angol nyelvű műveket keresnek. A *Frankfurter Sammelkatalog*ról még meg kell jegyezni, hogy a második világháborús veszteségeket, tehát a bizonytalan válaszokat is az eredményesek közé sorolja.

A nemzeti anyagra vonatkozóan a magyar központi katalógus is eredményesebben dolgozik, mint az idegen nyelvű művek esetében. 1964-ben hazai és külföldi kutatók a KKK-ban 1523 magyar nyelvű művet kerestek, ebből 1162-t (76%) eredményesen, 361-et (24%) pedig eredménytelenül. A külföldi könyvtáraknak adott 415 magyar nyelvű műre vonatkozó válaszból 324 (78%) esetben tudtunk lefolytatni meghatározni. Ez a 76–78% a KKK hatékonyságának legfelső reális határértéke. A negatív 22–24% további feladatokat ad; egyenként meg kell néznünk, hogy melyek azok a magyar nyelvű művek, amelyekről eredménytelen választ adunk, ezek tényleges hiányok-e, s ha igen, akkor fel kell venni az Országos Széchényi Könyvtár számára összeállítandó hungarika desiderata-jegyzékbe.

A *regionális központi katalógushálózat* léte és működési formája is befolyásolja az országos központi katalógus hatékonyságát.

Az amerikai központi katalógus a világ legnagyobb központi katalógusa több mint 15 millió beosztott és több millió beosztatlan cédulájával — nem működik együtt a regionális központi katalógusokkal — ezt részben a katalógus terjedelme, részben pedig az USA nagy területe nem is teszi lehetővé. A kérések közvetlenül a *National Union Catalog*ba vagy a regionális katalógusba futnak be. Így válik lehetségessé, hogy egyes regionális központi katalógusok — mint pl. a philadelphiai is — nagyobb forgalmat bonyolítanak le, mint az országos központi katalógus.

Az angol központi katalógus információs szolgálata a bejelentésekhez hasonlóan két szinten működik. A regionális katalógusok a kérések 80%-át tudják kielégíteni és a központi katalógus a fennmaradó negatív válaszok további 75–80%-át tudta lefolytatni ellátni.⁹

A *központi katalógus gyűjtőkörére* vonatkozó különböző korlátozások szintén befolyásolják a hatékonyságot. Pl. a francia és a lengyel központi katalógusok — amelyek modern, háború utáni alapításúak, (a lengyel 1945-ben, a francia

1952-ben létesült) — gyűjtőköre a nemzeti anyagot mellőzve csak a külföldre terjed ki; a kurrens anyagot gyűjtik a visszamenőleges regisztrálás igénye nélkül. Mivel társadalmi adottságaink hasonlóak, érdemes lenne részletesen megismerni a lengyel központi katalógus munkáját, a beérkező kérések szakszerinti és nyelvi megoszlását — ami valószínűleg hasonló a miénkhez — és ebből kifolyólag a külföldi könyvbeszerzésük lehetőségeit is.

A svájei központi katalógus *bibliográfiailag* ellenőrzi a beérkező kéréseket, és csak az ily módon korrigált címekkel foglalkozik.

A Z I N F O R M Á C I Ó K E L E M Z É S E

A felmérés során az információkat részben Sz. Németh Mária tanulmánya¹⁰ alapján a következő szempontok szerint csoportosítottuk:

1. Az információkérés módja szerint:
  - a könyvtárközi kölcsönzés kérése belföldi könyvtár számára,
  - a könyvtárközi kölcsönzés kérése külföldi könyvtár számára,
  - telefonon keresztül történő vagy személyes megkeresés.
2. A keresett mű megjelenési éve szerint:
  - 1800-ig,
  - 1801—1900-ig,
  - 1901—1944-ig,
  - 1945-től napjainkig.
3. A keresett mű nyelve szerint:
  - magyar,
  - szláv, mivel 1964 folyamán felállítottuk a szláv címek önálló katalógusát,
  - német,
  - angol — és a németen kívüli egyéb germán nyelvek, amelyek keresettsége gyakorlatilag jelentéktelen,
  - román nyelvek (latin, francia, olasz, spanyol stb.)
  - egyéb nyelvek (finn, észt, kínai, eszperantó stb.)
4. Tartalom szerint lényegileg az ETO szakrendjében az *Országos Gyarapodási Jegyzék* gyakorlatának megfelelően csoportosítottuk az információkat.

Az eredmények számszerinti, részletes felsorolása helyett csak néhány általános összefüggést szeretnék kiemelni. Természetesen országos jellegű, messze-menő kultúrpolitikai jelentőségű következtetéseket pusztán ezekből az adatokból merészség lenne levonni, mert egyes kutatók kéréseikkel közvetlenül a központi katalógushoz fordulnak, míg mások csak akkor, ha az illetékes szakkönyvtárban már nemleges választ kaptak. Mivel információs munkánk zömét a könyvtárközi kölcsönzés számára végezzük, meg kell jegyezni, hogy az Országos Széchényi Könyvtár Könyvtárközi Kölcsönzési Osztálya az országos könyvtárközi forgalomnak csak mintegy 20%-át bonyolítja le, a többit a különféle hálózatok — tehát az általunk nyújtott kép a hiányok vonatkozásában is kiegészítésre vagy korrigálásra szorulhat.

A felmérés köztudott tényeket számokkal is igazolt, részben pedig tényeknek vélt hiedelmeket adatokkal megcáfolt.

1. Az információ-kérés módja szerinti elemzés

A kérések fajai	A kérések %-os aránya	Pozitív válaszok aránya, azonos kérés-fajtán belül
Belföldi könyvtár kérése	64,3%	41,3%
Külföldi könyvtár kérése	6,6%	71,4%
Telefonkérés	29,0%	57,0%
Külföldi könyvtár magyar nyelvű műre vonatkozó kérése	4,8%	78,0%

A kéréseknek ebből a szempontból történt csoportosítása nem hozott meglepetést. A könyvtárközi kölcsönzés részére, írásbeli kérés alapján keresett művek hatékonysága 44,0%, míg a telefoninformációk pozitív aránya 57%. Ez az eltérés nagyrészt bibliográfiai pontatlanságokból adódik. A könyvtárközi kölcsönzés nyomtatott kéréslapjai elavultak, nem részletezik a címleírás adatait, így a számtalan tévedés mellett még bibliográfiai hibák is előfordulnak. Ezeket megfelelő bibliográfiai apparátus híján nem tudjuk kijavítani, és ha egyáltalán ilyen igény a központi katalógussal szemben felmerülne, az azt jelentené, hogy a kérések jelentős részét kellene ellenőrizni. A telefoninformációknál van lehetőség a vitás adatok tisztázására.

A külföldi könyvtárak számára történő kérések — amelyek az összesnek mindössze 6,6%-át teszik ki — eredményesebbek, mert a címleírások bibliográfiai adatai pontosak, de elsősorban azért, mert ezek a művek megtalálhatók könyvtárainkban és a központi katalógusban is, mivel magyar nyelvűek, vagy idegen nyelvű, társadalomtudományi jellegű hungaricák.

2—3. A keresett művek megjelenési év és nyelv szerinti megoszlása

Az 1964-es információk elemzésekor szembetűnő a modern idegen nyelvű művek iránti érdeklődések nagyobb száma; 8613 kérésből 7090 (82,2%) volt idegen nyelvű.

Magyar nyelvű munkát ritkábban keresnek a központi katalógusban, mert ezeket a könyvtárak be tudták szerezni, az olvasók számára eredményesen feltárták, és hazai viszonylatokban a kutatók is jobban ismerik a könyvtárak állományát és egyéb szolgáltatásait. Ugyanakkor a KKK abszolút számában is kevesebb a magyar nyelvű mű, mint az idegen — és ez az arány még tovább csökkent az 1952 után megjelent magyar nyelvű művek kiemelésével.

A keresett mű megjelenési éve szerinti megoszlás

1800-ig	173 mű	(2,0%)	a pozitív arány	42%
1801—1900-ig	796 mű	(9,3%)	a pozitív arány	47%
1901—1944-ig	2659 mű	(31,0%)	a pozitív arány	52%
1945-től	4985 mű	(57,0%)	a pozitív arány	46%

A pozitív válaszok aránya csak a harmadik tárgyidőszakban emelkedik az átlagos 48% fölé — 52%-ra —, még az 1800 előtti művek esetében is 6%-kal marad az átlag alatt.

Az 1900 előtti negatív válaszok társadalomtudományi jellegűek (művészet-történet, történelem), és főleg román (elsősorban francia) és német nyelvűek. Ezek a művek vagy valóban hiányoznak könyvtáraink állományából, mert az 1600—1700—1800-as években nem szerezték be — kisebb részük esetleg elvesztett — vagy a könyvtár olyan időszakban dolgozta fel, amikor a központi katalógusnak nem jelentettek. Az 1901—1944-ig terjedő időszak magas pozitív aránya érthető, mert az érdeklődés német nyelvű, társadalomtudományi jellegű művekre irányul. A központi katalógust ebben az időszakban — 1923-ban — létesítették, és a részt vevő könyvtáraknak 1920-ig visszamenőleg kellett beszerzésüket jelenteni.

Az 1945 utáni időszak a legújabb — folyó és múlt évi — anyagot is tartalmazza, amely — tekintetbe véve a könyvtárak feldolgozási és a központi katalógus átfutási idejét — némi késéssel kerül be a központi nyilvántartásba.

A központi katalógus hatékonysága az egyes nyelvek esetében

Nyelv	Összes kérés		Eredményes válasz	
	db	%	db	%
német	2562	29,8	1188	47,0
angol	2429	28,2	1037	43,0
magyar	1523	17,8	1162	76,0
román ¹¹	1175	13,6	415	36,0
szláv	869	10,0	314	36,0
egyéb	55	0,6	7	13,0

A magyar nyelvű művekre vonatkozó magas pozitív százalékot, már mint a központi katalógus hatékonyságának optimális határértékét említettem.

A szláv és a román nyelvek azonos, és a német és az angol hasonló aránya azonnal feltűnik. A szláv és román nyelvű munkák mind a négy tárgyidőszakban nagy számban hiányoznak a központi nyilvántartásból. Az összes információk 10%-a szláv és 13,6%-a román nyelvű. De eltérés van a két nyelvcsoporthoz tartozók megoszlásában. Míg a 173 db 1800 előtti műből 100 (57,7%) a román, szláv mindössze csak 1 van. 1801 és 1900 között arányosan nő a két nyelvcsoporthoz tartozók száma: a román 170-re (21,3%) és a szláv 42-re (5,0%), — 1901—44-ig a 2659 kérésből 403 román, de ez már csak 15,1% —, és 223 a szláv (8,4%). Az 1945 utáni tárgyidőszakban a román 502 (10,0%) és a szláv 603 (12,0%). Tehát még mindkét nyelvcsoporthoz tartozók számában növekszik, addig a román nyelvek részaránya állandóan csökken.

A keresett román nyelvű munkáknak csak 36%-a szerepel a központi katalógusban és meglepő, hogy ez az arány a régi, 1800 és 1900 előtti művekre vonatkozóan még rosszabb (30—28—34,7%) és csak az 1945 után megjelent román nyelvű művek esetében éri el a 40,6%-ot.

Meglepő az alacsony hatékonyság a szláv nyelvű műveknél. 1945 előtti művet utólag nem tudtunk beszerezni, a maga idejében pedig az érdeklődés hiánya, vagy politikai okok miatt nem szerezték be — de még az 1945 utáni kurrens művekre vonatkozóan is csak 42,6% arányban tudtunk lelőhelyet meghatározni. Ezek a hiányok valamennyi szakterületen, társadalom-, természet- és a műszaki tudományok területén egységesen mutatkoznak és elsősorban az orosz, lengyel és a cseh nyelv viszonylatában. Ha ezek a hiányok tényleges hiányok — nem a bejelentés elmulasztásából vagy a transliterálás miatti késedelemből adódnak, akkor ez könyvtáraink egységes, de nem kielégítő szerzeményezési gyakorlatát tárja fel. A külföldről vásárolt műveknek ugyanis jelentős része szláv nyelvű. A *Külföldi Könyvek Országos Gyarapodási Jegyzékében* 1963 utolsó negyedében és 1964 első felében közölt művek 27,4%-a¹² és a KKK-nak 1965 folyamán jelentett anyag 25,8%-a volt szláv. A szláv nyelvű hiányok pontos feltárását — szak és nyelv szerint — 1965–66-ban tovább folytattuk és a hungarika desiderata-jegyzékhez hasonlóan 1966-ban egy szláv desiderata-jegyzék összeállítását is tervbe vettük.

A román és a szláv nyelvekre vonatkozó adatok összehasonlításán kívül kézzelfoghatóan adódik még a német és angol nyelvek szereplése információinkban. Szám szerint a német a legtöbb 2562 (29,8%) és rögtön nyomában az angol 2429 (28,2%). A magyar után a német nyelvű műveket keressük a legeredményesebben: 47% a pozitív arány, az angolnál 43%.

A német és az angol nyelvű kérések hatékonysága az egyes tárgyidőszakokban:

Tárgyidőszak	német	angol
1800-ig	57,5%	34,0%
1801—1900-ig	42,3%	31,5%
1901—1944-ig	45,4%	26,0%
1945 után	47,0%	46,0%

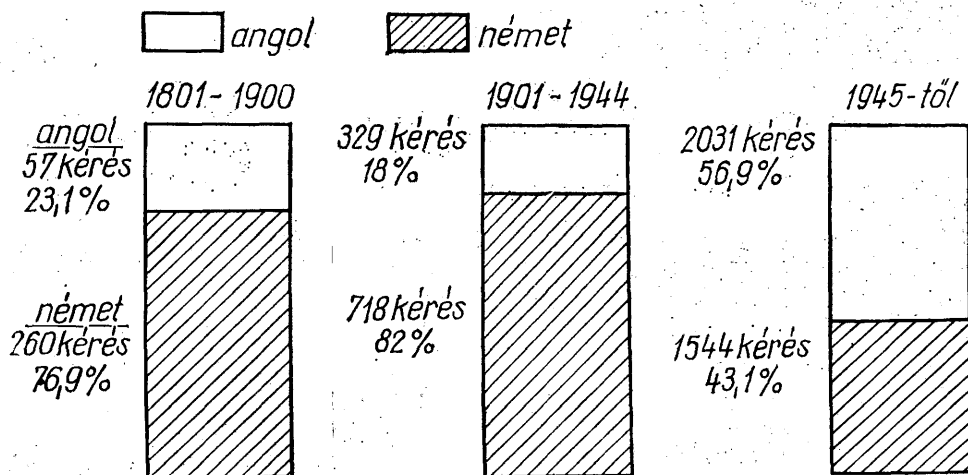
A német nyelvű információkból az 1800 előttiék a legeredményesebbek, majd a XX. századiak. Ez nyilvánvaló volt, tekintetbe véve évszázados történelmi helyzetünket, kultúránk német orientálódását és értelmiségünk német nyelvtudását. Még 1964—65-ben is az állami nyelvvizsgára jelentkezők 41,5%-a német és 24,5%-a angol nyelvvizsgára jelentkezett.¹³

Ügyszintén nyilvánvaló tényt igazolunk mi is, ha összehasonlítjuk a német és az angol nyelv arányát az összes információból egyes időszakokban:

Tárgyidőszak	német	angol
1800-ig	23,0%	7,0%
1801—1900-ig	32,6%	7,0%
1901—1944-ig	27,0%	12,3%
1945 után	30,9%	40,7%

Az angol nyelv jelentősége a második világháború után ugrásszerűen megnőtt a politikai, a tudományos és a kulturális életben egyaránt. A nemzetközi szervezetek kiadványai — és ezek többségükben vagy részben angol nyelvűek — iránt rendkívül nagy az érdeklődés a társadalomtudományok (közgazdaságtan, napi politika, szociológia), művészetek, természettudományok (matematika, fizika,

kémia, biológia), az orvostudomány és a technika (kibernetika, atomenergia, géptan, vegyipar) területén is. Meglepő képet ad a német és angol nyelvű könyvekre irányuló kérések egymás közti aránya, a kért művek kiadási éve szerint:

A kurrens szerzeményezés nem tud a szemmel láthatóan megnövekedett igényekkel lépést tartani.

(Az egyes nyelvek hatékonyságát a különböző szakokban ld. 86. lapon.)

4. Az információk szak szerinti megoszlása

Az információk szak szerinti elemzésénél fokozottabb mértékben kell hangsúlyozni, hogy eredményeink csak részeredmények, és csak az egyes szakkönyvtárak illetve hálózatok adataival kiegészítve tükrözik a valóságos tényállást.

Az összes információk szak szerinti megoszlása:

Szak	Kérések száma	
	db	%
Általános művek, filozófia, vallás, társadalomtudomány	2075	24,1
Nyelvtudomány	480	5,57
Természettudományok	1309	15,1
Orvostudomány	490	5,7
Technikai tudományok	994	11,54
Mezőgazdaság	122	1,4
Művészet	715	8,06
Irodalomtudomány, szépirodalom	1030	12,00
Földrajz	97	1,1
Életrajzok	57	0,66
Történelem	1244	14,4

A legmagasabb arányban a társadalomtudományi és a természettudományi jellegű műveket keresték. Ezeket a szakcsoportokat és a technikai tudományokat sem bontottuk részletesen, így az elemzésnél nem tudjuk, hogy az esetleges eltérések ténylegesen melyik szakban mutatkoznak.

Az eredményes válaszok aránya az egyes szakokban

Szak	Eredményes válasz	
	db	%
Általános művek, filozófia, vallás, társadalomtudomány	1031	49,6
Nyelvtudomány	237	49,3
Természettudományok	638	48,7
Orvostudomány	209	42,6
Technikai tudományok	405	40,7
Mezőgazdaság	51	41,8
Művészet	245	34,2
Irodalomtudomány, szépirodalom	515	50,0
Földrajz	70	72,0
Életrajzok	32	56,1
Történelem	690	55,4

Kedvező az arány a *történelem* szakban. A keresett művek időrendi megoszlása:

1800-ig: 66 mű; 1801–1900-ig: 301 mű; 1901–1944-ig: 615 mű; 1945 után 262 mű.

A nyelvi megoszlás a keresettség szerint rangsorolva:

magyar	516 mű
német	347 mű
román	192 mű
angol	108 mű
szláv	76 mű
egyéb	5 mű

Az egyes nyelvek hatékonysága:

magyar	78,4%
román	63,0%
német	57,0%
szláv	44,7%
angol	27,7%
egyéb	

Az *irodalomtudományi, szépirodalmi* szakban külön vizsgáltuk az irodalomtudományi és a szépirodalmi kéréseket. A 669 irodalomtudományiból 314 (46,9%) volt eredményes, a 361 szépirodalmiból pedig 201 (55,6%). Az irodalomtudományi kérések legnagyobb része XX. századi anyagra vonatkozik, nyelvi megoszlása:

magyar	152 kérés
román	151 kérés
angol	126 kérés
szláv	113 kérés
német	108 kérés
egyéb	19 kérés

hatékonysági rangsorolása:

magyar	82,9%
német	50,9%
román	35,1%
szláv	33,6%
angol	33,3%

az „egyéb” nyelvű művek keresése teljesen eredménytelen volt. A keresett szépirodalmi művek túlnyomórészt 1945 után jelentek meg, az angol és német nyelvű ellátottság nem kielégítő. A szépirodalmi vonatkozású kérések három forrásból származnak:

- külföldi könyvtár kéri Magyarországról, általában magyar nyelvű mű; — megvan a katalógusban,
- magyar kutató vagy fordító keres egy kurrens idegen nyelvű művet; itt hiányok mutatkoznak,
- vidéki közművelődési könyvtár pl. kötelező olvasmányt keres nálunk, ez is magyar nyelvű és megvan a katalógusban.

A társadalomtudományok, nyelvtudomány és természettudományok aránya majdnem szám szerint megegyezik a 48%-os átlaggal. A *természettudományban* 1800 előttről 4 művet (0,3%) kerestek, XIX. századi 79 volt (6,03%), 1901—44 között jelent meg 233 (17,8%) és modern, 1945 utáni 993 (75,85%). Az eredményes válaszok aránya 1901—1944 között 40,3% és az 1945 után megjelent művekre vonatkozóan 51,1%. Az egyes nyelvek keresettsége:

angol	610 kérés
német	422 kérés
szláv	124 kérés
román	96 kérés
magyar	57 kérés

„egyéb” nyelven természettudományit egyáltalán nem kerestek. Az egyes nyelvek hatékonysági rangsora a természettudományban:

magyar	59,6%
német	51,4%
angol	49,5%
szláv	44,3%
román	31,2%

Az átlagnál jóval alacsonyabb az eredményes válaszok aránya az orvostudomány, a mezőgazdaság és a technikai tudományok szakaiban.

Az orvostudomány és a mezőgazdaság szakokban bonyolultabbá teszi számunkra a problémát az a tény, hogy ezeken a szakterületeken a nagy szakmai alapkönyvtárak mellett még szakmai hálózatok is működnek. Éppen ezért erre a problémára egy másik szempont szerinti elemzőeszközök visszatérni.

Meglepően alacsony a *technikai tudományok* pozitív átlaga: 40,7%. A 994 ilyen jellegű kérés az összes évi kérésnek 11,5%-a. Ez nem az érdeklődés hiányát, hanem a műszaki hálózatok viszonylagos kedvező anyagi ellátottságát jelenti. A kutatók saját intézeti vagy más szakmai jellegű könyvtárban megkapják a keresett szakkönyvet, és csak az esetleges hiányok vagy a rokon szakterületek

kiadványainak lelőhelyéért fordulnak hozzánk. A 994 kérésből 933 volt 1945 utáni vonatkozású. A keresett technikai művek nyelvi megoszlása:

német	400 kérés
angol	362 kérés
szláv	164 kérés (ebben a szakban kizárólag orosz)
magyar	45 kérés
román	21 kérés
egyéb	2 kérés

A kérések legnagyobb része tehát a német, angol és orosz nyelvek között oszlik meg. A pozitív átlag is megtartja részben ezt a sorrendet:

román	43,0%
német	42,2%
angol	41,1%
magyar	40,0%
orosz	36,5%

Az alacsonyabb az eredményes válaszok aránya a *művészet* (7-es) szakban: a keresett 715 műből csak 245 (34,2%) szerepelt a központi katalógusban. Ezeket a műtörténeti munkákat valamennyi tárgydőszakból, valamennyi nyelven túlnyomórészt a Szépművészeti Múzeum munkatársai kéri külföldi könyvtárakból.

A kéréseknek az említett szakokon belüli nyelvi megoszlása, rangsorolva:

	magyar	német	román	angol	szláv	egyéb
történelem	41,44%	27,87%	15,42%	8,67%	6,1%	0,4%
irodalomtud. (szépirod. nélkül)	magyar 22,72%	román 22,57%	angol 18,53%	szláv 16,89%	német 16,13%	egyéb 2,84%
természettudományok	angol 46,6%	német 32,23%	szláv 9,47%	román 7,33%	magyar 4,35%	egyéb 0
technikai tudományok	német 40,24%	angol 36,42%	szláv 16,4%	magyar 4,52%	román 2,11%	egyéb 0,2%

Az említett szakokban a különböző nyelvű kérésekre adott válaszok hatékonyságának összehasonlítása, rangsorolva:

	magyar	román	német	szláv	angol
történelem	78,4%	63,0%	57,0%	44,7%	27,7%
irodalomtud. (szépirod. nélkül)	magyar 82,9%	német 50,9%	román 35,1%	szláv 33,6%	angol 33,3%
természettudományok	magyar 59,6%	német 51,4%	angol 49,5%	szláv 44,3%	román 31,2%
technikai tudományok	román 43,0%	német 42,2%	angol 41,1%	magyar 40,0%	szláv 36,5%

Az információk és a gyarapításpolitiká

Az információk tartalmi elemzése lehetővé tett egy figyelemreméltó összehasonlítást. Az 1945 után megjelent, idegen nyelvű munkákra vonatkozó kérések szakmai megoszlását összehasonlítottuk az *Országos Gyarapodási Jegyzékben* közölt művek szakmai megoszlásával.¹⁴

Szak	Kérések a KKK-ban	Közlések a Gyarapodási Jegyzékben
Általános művek, filozófia, vallás, társadalomtudomány	26,55%	24,88%
Nyelvtudomány	4,5%	4,94%
Természettudományok	20,6%	19,1%
Orvostudomány	8,5%	6,06%
Technikai tudományok	19,16%	19,34%
Mezőgazdaság	1,9%	6,18%
Művészet	5,74%	3,97%
Irodalomtudomány, szépirodalom	8,52%	8,22%
Földrajz	0,36%	1,05%
Történelem	4,22%	6,17%

Ez az összehasonlítás is eddigi eredményeinket, az arányok egyenletes megoszlását igazolja, jelentős kiugró aránytalanság nélkül. Ha a központi katalógus statisztikáját a felmerülő igények, a kereslet elemzésének tekintjük, az *Országos Gyarapodási Jegyzék* adatait pedig az igények kielégítésére törekvő beszerzési felmérésnek akkor a kereslet és a kínálat aránya a nyelvtudomány, a természettudományok, a technikai tudományok, az irodalomtudomány és a történelem szakokban nagyjából megegyezik.

Az orvostudomány és a művészet szakokban a szerzeményezés nyilvánvalóan mennyiségileg nem kielégítő, nagyobb igény nyilvánul meg, mint amit a beszerzés ki tud elégíteni. A művészetben számos régi kiadású művet keresnek, amelyeket utólag már nem lehet beszerezni, úgyszintén nincs lehetőség az egyedi, speciális kérések teljesítésére sem.

Az *orvostudományi* művekre vonatkozó kereslet aránya a központi katalógus felmérésében mintegy 2,5%-kal magasabb, mint az *Országos Gyarapodási Jegyzék* beszerzési aránya. Ezt a feltevésünket más tények is igazolják. Az Országos Orvostudományi Könyvtár évente négyszer adja közre a *Tájékoztató a ... időszakban megjelenő orvosi könyvekről* c. szakrendi bibliográfiáját a nyugati és a népi demokratikus országokban már kiadott vagy a közeljövőben megjelenő kiadványokról. Az Orvostudományi Könyvtár súlyt helyez arra, hogy ez a bibliográfia más kiadói prospektusokkal együtt eljusson a megyei kórházakba, tehát felhívja a figyelmet a legfrissebb anyagra, biztosítja a folyamatos érdeklődést, tájékozódást. A felmerülő igényeket az orvosegyetemi, intézeti és kórházi szakkönyvtárak elégítik ki. A hiányokat keresve részben az Országos Orvostudományi Könyvtár hálózati központjának katalógusában, részben pedig a KKK-ban érdeklődnek a kutatók. (1965-ben az Orvostudományi Könyvtárban 262 művet kerestek.) A hozzánk beérkező 490 orvostudományi vonatkozású kérésből 209-et (42%) tudtunk leléthelyel ellátni. Az eredménytelen kérésekből jegyzéket állítottunk össze, ezt 1965-ben kétszer — félévkor és év végén — újra ellenőriztük a katalógusban. A jegyzékbe felvett 100 műből 4-et címléírási pontatlanságok miatt nem tudtunk korábban azonosítani, 7 mű pedig csak később került be a katalógusba. Az eredménytelen orvostudományi kéréseknek tehát kb. 10%-a nem tényleges hiány.

A hiányok a legmodernebb, angol és német nyelvű anyagban mutatkoznak. Az orvostudományi hálózatban — más hálózatokhoz hasonlóan — a devizakeret jelentős részét folyóiratokra fordítják. A folyóiratokban megjelenő legfrissebb

tudományos kutatások, eredmények stb. iránt megnyilvánuló érdeklődést így is alig tudják kielégíteni, mert ezek a szakfolyóiratok rendkívül drágák és évente kb. 12%-kal drágulnak. A beszerzett könyvvolumen a hálózat nagyságától függően oszlik el.¹⁵

A legszélsőségesebb az eltérés a *mezőgazdaság* szakban. Más szakban általában a kereslet aránya magasabb, a mezőgazdaságban fordítva van; a beszerzés aránya 4,28%-kal magasabb, mint a keresleté (amely utóbbi abszolút számban is kevés: 122, ebből 51 kérés — 41,8% volt eredményes). Egy ilyen speciális szakterületen a kutatók kéréseikkel közvetlenül a szakkönyvtárhoz fordulnak, amely ki tudja elégíteni az igényeket. Az Országos Mezőgazdasági Könyvtár pl. 1964-ben saját könyvtárában 7415 könyvet, 2775 folyóiratot, 2445 fordítást és 227 bibliográfiát köleszöntött. Könyvtárközi köleszöntésben — az Országos Széchényi Könyvtár könyvtárközi köleszöntésétől kapott kérések nélkül — vidékre 1671 könyvet, 2103 folyóiratot, 1623 fordítást és 17 bibliográfiát küldtek. A hálózati központi katalógus alapján működő könyvtárközi köleszöntésük rendkívül szervezett, még a nem-mezőgazdasági hálózathoz tartozó intézményeknek (pl. kórház) is készséggel elküldik a kért művet.¹⁶

Csak a szakkönyvtárak hiányait keresik nálunk és ebből a keresett 122 műből 71 (58%) tényleges hiány. Kurrens angol, német és orosz nyelvű munkák.

A magyar központi katalógus hatékonysága

Bevezetőben, a külföldi központi katalógusok eredményeivel való összehasonlításkor azt állítottuk, hogy a magyar központi katalógus 1964-es 48%-os hatékonysága a jövőben feltehetően javulni fog, részben az egyes könyvtárakban folyó rekatalógizálás révén, részben pedig belső rekonstrukciós munkánk és a részt vevő könyvtárakkal való szorosabb együttműködés révén.

A központi katalógus hatékonysága a tartalmi szempontokon túlmenően függ a központi katalógus szerkezetétől, állapotától és lehetőségeitől. A központi katalógus jelenleg három párhuzamos betűrendből áll, ezeknek összeosztása és a korszerű gyakorlat alapján történő rendezése a most folyó belső rekonstrukció lényege. 1964-ben elkészült a Könyvek Központi Katalógusa szerkesztési szabályzatának ideiglenes tervezete¹⁷, amelyet már gyakorlatilag is használunk.

Ugyancsak 1965-ben a KKK körlevelet bocsátott ki a részt vevő könyvtáraknak, amelyben — és számos személyes megbeszélés során is — felhívta a figyelmet a bejelentések pontosabb lebonyolítására.

Az előbb említettek eredményeként némi emelkedésre számíthatunk, azzal azonban tisztában kell lennünk, hogy objektív adottságaink miatt a pozitív válasszok aránya lényegesen aligha emelkedhet. A különféle szempontok szerint történő elemzéskor szórványosan már említettünk néhány ilyen objektív tény, most nézzük meg ezeket részletesen.

A Könyvek Központi Katalógusa hatékonyságának korlátai

Az eredménytelen információk számát magyarázó objektív tényezők rendkívül differenciáltak.

1. Objektív tény, ha *egy könyv valóban nincs meg* az ország könyvtáraiban.

Ez a lehetőség, figyelembe véve a megnövekedett szakmai igényeket a jövőben még fokozottabban fennáll.

2. A másik objektív tényező, hogy a könyv bár megvan valamelyik könyvtárban, de *nem jelentették a központi katalógusnak*, mert olyan időszakban dolgozták fel, amikor még nem jelentettek.

Ez az utóbbi lehetőség a központi katalógus megbízhatóságának problémáját veti fel. Jelenleg nem intézkedik rendelet a könyvtáraknak a központi katalógus számára történő bejelentési kötelezettségéről — így a bejelentések rendszeressége, teljessége, minősége stb. csak a jelentő könyvtárak jóindulatától függ. Az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ 1923-ban létesítette a központi katalógust, és rendelet kötelezte a részt vevő 20 tudományos könyvtárat, hogy könyvés és folyóirat-beszerzésüket 1920-ig visszamenőleg jelentsék. (Ez is magyarázza az 1901—1944 közötti időszak magasabb hatékonyságát.) Ez a rendszeresség a második világháború miatt megszakadt és jelenleg a könyvtárak csak kurrens szerzeményeiket jelentik. Hogy melyik könyvtár mikortól és milyen jellegű anyagot jelent (ill. nem jelent) — erre a kérdésre nem tudunk pontos választ adni, mert a jelentő könyvtárakat is csak 1961-től kezdve regisztráljuk.

3. A negatív válaszok magas arányát magyarázó, de csak részben objektívok, hogy a keresett mű megvan, jelentették is nekünk, de a különböző bibliográfiai pontatlanságok és az egyes könyvtárak címleírási gyakorlatában megnyilvánuló formai és tartalmi eltérések miatt *nem tudjuk* a keresett művet a központi katalógusban más szempont szerint nyilvántartott bejelentéssel *azonosítani*.

Formai ill. adminisztratív jellegű eltérések: a kérés nem tünteti fel egy magyar nyelvű műre vonatkozóan, hogy 1952 után jelent-e meg, — vagy nem vesszük észre, hogy a keresett cím nem könyv, hanem folyóirat — különböző névelírások stb. — mind indokolatlanul növelik az eredménytelen válaszok számát. Sem a könyvtárközi kölcsönzés, sem pedig a központi katalógus nem rendelkezik olyan bibliográfiai apparátussal, hogy a hibás, pontatlan kéréseket ki tudja javítani, esetleg kiegészíteni.

A címleírások *tartalmi*, felfogásheli eltérései is objektívek. A számos ilyen állandó probléma közül csak kettőt említek; a gyűjteményes munkákat és a kongresszusi kiadványokat. Mindkét típus még egy könyvtár katalógusában is fokozott következetességet igényel; de különösen ezt követel egy központi katalógusban, ahol tudományos nagy könyvtárak jelentéseit kisebb intézmények könyvtárainak pontatlan címleírásaival kell összeosztani.

A *gyűjteményes munkát* egyes könyvtárak nem a gyűjtemény, hanem a részmű címe alatt veszik fel, és a gyűjteménycímet sorozatcímként írják le. Sorozatcímet a központi katalógus nem tart nyilván. Ha a kutató az egyes részművet is a gyűjtemény címe alatt keresi, ebben az esetben nem találja meg.

A *kongresszusi kiadványok* szerepelhetnek a kongresszus címe, a kongresszust rendező testület vagy intézmény neve alatt, sőt *Proceedings...*, *Report...*, *Bericht...*, *Vorträge...*, *Rapport...*, *Trudü...* stb. címszók alatt is. A rövidített kérések lehetetlenné teszik az eredményes keresést. A bejelentés és a keresés szempontja többnyire eltér, ez tette szükségessé, hogy melléklapi szinten egy (ETO) szakrendi kongresszusi külön-katalógust állítsunk fel.

Jelentősen csökkentené az ilyen jellegű félreértésekből adódó negatív információk számát a beszerzett művek központi feldolgozása, amely egységes szemléletével kiküszöbölné ezt a problémát.

A központi feldolgozás csökkentené az *átfutási időt* is, ami jelenleg a jelentő könyvtár feldolgozási idejéből, a központi katalógus — és esetleg az Országos Gyűjteményi Könyvtár szerkesztési idejéből tevődik össze. A negatív válaszok között, különösen a műszaki és természettudományi szakokban sok a folyó és a múlt évi anyag, amely csak az elkövetkező években kerül beosztásra; az átfutási idő csökkenése ezt a számot csökkentené.

4. Az objektív adottságok között elsőként kellett volna említeni a *Könyvtárközi Kölcsönzési Osztállyal* fennálló kapcsolatunkat. A könyvtárközi kölcsönzés elsődleges segédeszköze a központi katalógus — információink 71%-a onnan ered. A könyvtárközi kölcsönzés, mielőtt külföldről kér egy könyvet, a központi katalógusban ellenőriztetni, hogy nincs-e meg az országban — tekintet nélkül arra, hogy a kutató esetleg ezt már személyesen ellenőrizte. Ily módon egyes negatív válaszok kétszer szerepelnek kimutatásainkban, a negatív szám automatikusan megkétszereződik. Hogy milyen arányban — ezt nem tudjuk, de feltevéseink szerint ez jelentős mértékben csökkenti a központi katalógus hatékonyságát.

Az elemzés legfontosabb eredménye, hogy a KKK hatékonysága elsősorban a nyilvántartott művek tartalmi vonásainak közvetlen, s a magyarországi könyvtárak könyvbiztosítási politikájának közvetett függvénye. Annak a valószínűsége, hogy egy kérdésre pozitív választ tudunk-e adni, attól függ, hogy a kérést honnan és hogyan kaptuk, hogy a keresett mű milyen időből származik, milyen nyelven írták és milyen szakterületet tárgyal. Az a tény, hogy a pozitív válaszok százaléka a 0-tól egészen 76 — 78%-ig változik aszerint, hogy a kérés három tényezője milyen, azt mutatja, hogy a KKK hatékonysága elsősorban kívülálló tényezőkön múlik.

Az elemzés arra is fényt vetett, hogy noha a magyarországi könyvtárak gyűjtéspolitikáját csak a profil-rendelet hangolja össze némiképp, a kurrens beszerzés országos viszonylatban a hatvanas években lényegében megegyezik az országos érdeklődéssel.

Az elemzés több lényeges tendenciát tár fel, mind a magyarországi könyvtárak állományának szerkezeti változásait, mind az igények alakulását illetően. Az angol nyelvű művek abszolút arányának rohamos emelkedése (az 1945 előtti 6,0%-ról a 60-as években 23,0%-ra), az érdeklődés még nagyobb arányú növekedése (12,3%-ról 40,7%-ra), és ugyanakkor a kvalifikált nyelvtudáson belül az angol meglepően alacsony száma komoly figyelmeztetés lehet a tudomány és közoktatásunk szervezői számára. Hogy a szakmai és nyelvi könyvstruktúra-megoszlás nem egyenletes, az természetes, és az egyes szakterületek irányítóinak lesz feladata, hogy saját területükre vonatkozó részfigyelésekből a megfelelő következtetéseket levonják. Nem tudjuk megítélni például, hogy a szláv irodalomtudományi kérések alacsony pozitív százaléka (33,6%) annak következménye-e, hogy a kutatók beszerezhetetlen könyveket kérnek, olyanokat, melyeket a kiadásukkor sem lehetett beszerezni, vagy annak következménye-e, hogy a kutatók olyan speciális igényekkel jelentkeznek, melyeket mint egyedi kéréseket nem érdemes beszerezni, esetleg a kutatók igénye mennyiségileg meghaladja az illetékes könyvtárak anyagi lehetőségeit, vagy arról van szó, hogy az illetékes könyvtárak gyűjtéspolitikája ebben a vonatkozásban nem megfelelő. Valószínűleg több tényező együttes jelenlétéről van szó, ennek eldöntését a szakterület gazdáira kell bízni, reméljük azonban, hogy elemzésünk ehhez segítséget nyújt és a foganatosítandó intézkedések a KKK hatékonyságát is javítani fogják.

Az elemzés végül rámutatott arra, hogy a tartalmi vonatkozásokon túl a be-

jelentések és a kérések jelenlegi bibliográfiai színvonala és a könyvfeldolgozás hosszú átfutási ideje jelentős százalékban hátrányosan befolyásolja a KKK hatékonyságát. Ezen sürgősen segíteni kell, elsősorban a központi feldolgozás megvalósításával.

A KKK folyamatban levő rekonstrukciójával párhuzamosan e kérdések megoldásával is javíthatjuk a központi katalógus hatékonyságát.

Jegyzetek

1. Mangla, Pramod B.: *The National Union Catalogue of the United States.* = *Indian Librarian.* 17. vol. 1963. 4. no. 213. p.
2. Filon, S. P. L.: *Union catalogues in Great-Britain.* = *Annals of Library Science.* 5. vol. 1958. 1. no. 17. p.
3. Sz. Németh Mária: *A központi katalógus jelenlegi feladatai külföldön és Magyarországon.* Bp. 1961. Orsz. Könyvtárügyi Tanács... 76. p.
4. *Centralny Katalog Ksiazek Zagranicznych 1945—1959.*
5. Egger, Eugen: *Gesamtkataloge.* = *Libri.* 6. vol. 1956. 2. no. 165. p.
6. Kiessling, Edith: *Der Frankfurter Sammelkatalog.* = *Nachrichten für Wissenschaftliche Bibliotheken.* 3. Jahrgang. 1950. 6. Heft. 90. p.
7. Semonsous, G.: *Le Catalogue collectif des ouvrages étrangers. 1952—1962.* = *Bulletin des Bibliothèques de France.* 8. année. 1963. 2. no. 91. p.
8. Sz. Németh Mária: *im.* 76. p.
9. Filon, S. P. L.: *im.*
10. Sz. Németh Mária: i. h. 77—78. p.
11. A „román” megjelölés itt, és a továbbiakban is a román nyelvcsaládhoz tartozó valamennyi nyelvet és nem magát a román nyelvet jelenti.
12. A *Külföldi Könyvek Országos Gyarapodási Jegyzékének* felmérése alapján.
13. Kertész Istvánné (ELTE Idegennyelvi lektorátus) szíves közlése.
14. *Országos Gyarapodási Jegyzék* idézett felmérése.
15. Szepessy Zoltánné (Országos Orvostudományi Könyvtár) közlése alapján.
16. Ordódy Mária (Orsz. Mezőgazdasági Könyvt.) szíves közlése.
17. A *Könyvek Központi Katalógusának Szerkesztési Szabályzata* (Ideiglenes tervezet.) Összeáll. Róna-Tas András és Szabad Györgyné... Bp. 1965. [Kézirat.]

Die Wirksamkeit des Gesamtkatalogs der Bücher im Jahre 1964

R. KARÁCSONYI

Im Laufe des Jahres 1964 wurde eine statistische Analyse bezüglich der Benutzung des Gesamtkatalogs vorgenommen. Auf Grund der Angaben des ganzen Jahres wurde untersucht, in welchem Prozentsatz sich die Zahl der erfolgreichen und die der erfolglosen Antworten verhält und zwar in sprachlicher, fachlicher und chronologischer Hinsicht.

Von den 8613 Fragen waren 4123 (48%) erfolgreich und 4490 (52%) erfolglos. Diesen Prozentsatz kann man nicht mechanisch mit den Ergebnissen anderer ausländischer Gesamtkataloge vergleichen, weil auch die Faktoren, die die Wirksamkeit eines Gesamtkatalogs beeinflussen, verschieden sind. Der im Jahre 1923 erschaffene ungarische Gesamtkatalog kennt auf dem Sammelgebiet keine Einschränkungen; das nationale Material wird ebenso registriert, wie das ausländische, aus allen Zeitabschnitten, in den Meldungen einer jeden Bibliothek. (Es soll noch erwähnt werden, dass nicht nur die Nationalbibliothek, die Universitätsbibliotheken und andere grosse Bibliotheken, sondern auch die Bibliotheken der Betriebe, Krankenhäuser und anderer Anstalten dem Gesamtkatalog melden.)

Die Analyse bestätigte mit konkreten Angaben die mit der Informationstätigkeit des Gesamtkatalogs verbundenen Vermutungen. 88% der gesuchten Bücher erschien im 20. Jahrhundert und 57% nach dem Jahr 1945. Die Untersuchung der Fragen in Bezug auf die einzelnen Sprachen hat das Übergewicht der deutschen (29,8%) und der englischen (28,2%) Sprache festgestellt. Nach den Fragen in ungarischer Sprache sind die deutschen die erfolgreichsten. Was die Fachliteratur anbelangt, stellte es sich heraus, dass es an den neuesten technischen, medizinischen und naturwissenschaftlichen Werken in englischer und deutscher Sprache mangelt.

Einige Tatsachen erklären die verhältnismässig hohe Zahl der erfolglosen Antworten:

1. Es gibt keine Verordnung über die allgemeine Meldungspflicht.
2. Infolge des Mangels an der zentralen Verarbeitung der vom Ausland gekauften Bücher können die Fragen mit den Meldungen oft bibliographisch nicht identifiziert werden. Die zentrale Verarbeitung würde die Verarbeitungszeit der einzelnen Bibliotheken und auch des Gesamtkatalogs vermindern.
3. Einige erfolglose Antworten kommen in der Statistik oft zweimal vor, weil der Forscher das Buch im Gesamtkatalog schon persönlich suchte, doch lässt die Abteilung für Internationalen Leihverkehr das Werk noch einmal im Gesamtkatalog kontrollieren, bevor sie es vom Ausland ausleiht.